

ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ – НЕПЕРЕСІЧНІ ОРІЄНТИРИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЛЮДИНИ

УДК 159.9:23/28:572.024:316.6

Ю. Я. Карпюк

Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій завжди приваблювала науковців, оскільки саме вони є одним із найважливіших утворень у структурі свідомості та самосвідомості людини, які не лише формують її вибіркоче ставлення до дійсності, а й значною мірою зумовлюють низку її сутнісних особистісних характеристик та вибудовують сенс її подальшого життя.

Криза, що охопила всі сторони нашого суспільства, активізувала пошук (і не лише науковий) шляхів та способів виходу з ситуації, що склалась. Незважаючи на численні проблеми, які накопичувались у нашій країні впродовж десятиліть, ми вбачаємо проблему духовного занепаду однією з найбільш системоутворюючих. Без дієвих способів її поліпшення неможливо добитись суттєвих зрушень у будь-якій сфері. Особливо актуальним це питання постає тоді, коли йдеться про побудову концепції освіти і виховання підростаючого покоління.

Метою статті є висвітлення деяких результатів аналітичних розвідок у сфері духовно-морального аксіогенезу.

В останнє десятиліття дедалі більше науковців, політичних і культурних діячів, учителів, батьків звертаються до християнських моральних цінностей як найбільш стійких та універсальних, що не підвладні жодній політичній чи ідеологічній кон'юнктурі. Наше суспільство поступово підходить до визнання й освоєння етичних основ християнства, від яких воно було штучно відлучене впродовж багатьох десятиліть і до яких у значної частини наших співвітчизників сформувалось вкрай негативне або індиферентне ставлення.

Моральні цінності, уявлення, настанови є продуктом нашої історії та культури. Зокрема християнська мораль, зародившись у I ст. нашої ери в Палестині як основні постулати християнства, залишилась незмінною в своїй

основі. Протидіючи принципам відносної моралі, що завжди стояла на сторожі інтересів якогось кола людей, християнство запропонувало свою модель моралі, основу якої складає абсолютне добро – Бог. Ставши основою розвитку всієї культури, християнські культурні цінності інтегрувались з іншими спорідненими сенсами (моральними цінностями різних народів, їх звичаями, традиціями) і заклали підвалини ціннісного світу сім'ї, особистості, стосунків.

Моральність становить фундамент людини як особистості. У ній полягає запорука гармонійного розвитку її потенційних можливостей, а отже і гарантія того, що плоди її діянь можуть справді слугувати в ім'я людини як вищої цінності. “Дві речі наповнюють душу завжди новим та все сильнішим подивом і благоговінням, чим частіше та триваліше ми міркуємо про них, – зазначав І. Кант, – це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені” [9]. Тільки ставши внутрішнім законом, стійким, суб'єктивно значущим надбанням особистості, моральні норми можуть мати реальний регуляторний вплив на її поведінку.

Процес опанування зростаючою особистістю законів моральності є складним і суперечливим. Найважливішою умовою його успішного перебігу є оптимальна задіяність у ньому самого індивіда як активного суб'єкта. Тому необхідність психологічних досліджень, присвячених проблемам активізації внутрішніх резервів людини, зокрема її потенційних індивідуально-психологічних можливостей, є беззаперечною [1, с. 144].

Кожний із науковців та практиків, хто уважно слідкує за новітніми тенденціями у розвитку вітчизняної психолого-педагогічної науки, давно підмітив появу “нових-старих” орієнтирів у концептуальних основах здійснення виховного впливу на підростаюче покоління. Воно і зрозуміло, адже повернення до культурно-етнічних традицій свого українського народу, до тієї багатющої спадщини, яка дуже часто нашими недругами свідомо спотворювалась, перекручувалась, подавалась в іронічно-принизливому контексті, надало можливість привнести суттєві зміни у цей процес.

Ми, українці, маємо чим гордитись і тому абсолютно слушно, і в наукових колах, і на державницькому рівні було проголошено курс на повернення до своїх етнічних витоків, до свого національного коріння. У зв'язку з тим, що українці як нація формувались у лоні християнської церкви, виникла необхідність змінити орієнтири духовного розвитку особистості, поклавши в їх основу систему християнських цінностей, які власне є загальнолюдськими. Попри, здавалось би, абсолютно правильні наміри, проблема виявилась не такою простою, оскільки на шляху до реалізації вищезазначених намірів знайшлося чимало критиків та навіть одвертих скептиків. Усе це змусило нас поділитись деякими власними міркуваннями на цю тему.

Перше, на чому нам хотілося б зробити особливий акцент, полягає у тому, що “зараз поступово позначається поворот – якщо не до душі в її повному розумінні, то, принаймні, до духовності, до духовних виявів людини, і опорою цьому стає гуманітарний підхід. Світ людських почуттів, переживань усе більш зміщується в центр зацікавлення психологів. Змінилися і наукові терміни. У психологію нині допущено такі поняття, як милосердя, жаль, любов, надія тощо... Психологія майже через століття знову зустрічається, співвідноситься з філософією, з етикою та за певних умов може стати морально зорієнтованою. Розгляд основ моральності веде, у свою чергу, до питань віри, зумовлює необхідність повернення до поняття душі в її релігійному розумінні”, – наголошує А. Жаловага [9, с. 33].

Ще більш переконливо у цьому контексті висловився Б. Братусь, вказавши на те, що у сучасній психології все більш очевидними стають три лінії, в яких репрезентовано ставлення до проблем людини: гуманітарна, моральна і християнська. Не вдаючись у деталі двох перших характеристик, зазначимо, що “лінія християнської психології передбачає визнання абсолютних основ моральності, свідому орієнтацію на християнське уявлення про людину, християнське розуміння її сутності та розгляд розвитку як шляху

наближення до цього образу (так само коли йдеться про аномалії, відхилення від християнського шляху, про способи їх коректування)” [4, с. 78–108].

Хоче хтось з відвертих недоброзичливців неприйняття християнської психології чи ні, однак ми впевнені в тому, що, назвавши себе моральною, психологія змушена визнати в собі такий глибокий пласт психологічного знання, який охоплює християнська психологія. Якщо традиційна психологія розуміє моральний розвиток як норму, дороговказ, основну умову здоров'я особистості і розглядає іншу людину як самоцінність, то християнська психологія додає до цього уявлення про кінцеві, абсолютні підстави такого вибору не лише загальнолюдську, а й сакральну цінність, розглядаючи людину як образ і подобу Божу [9, с. 34]. Тому будь-яка людина, – стверджує В. Братусь, – яка досягає “вершин духовного (есхатологічного) розвитку, усвідомлює себе та інших не як конечних смертних істот, а як істот, пов'язаних з духовним світом, коли суб'єкт доходить до розуміння людини як образу Божого, коли інша особа розглядається як творіння Боже” [3, с. 6–12].

Зразком моральної досконалості, навчання і життя для християн є центральна божественна постать Ісуса Христа, земне життя якого залишається ідеальним прикладом усім поколінням. Про це надзвичайно переконливо в одній із своїх робіт написали В. Зінченко та Є. Моргунов, які під час аналізу різноманітних медіаторів духовного росту прийшли до визнання повної і незаперечної правоти Августина, який стверджував, що “справжнім медіатором є Боголюдина.., оскільки саме Боголюдина втілює й одухотворяє всі інші медіатори” [6, с. 362].

Аналізуючи проблему духовності, російський психолог В. Знаков виокремив основні підходи до духовності [7]. У першому підході духовність суб'єкта, на думку вченого, постає як результат прийняття загальнолюдських цінностей, духовної культури. При цьому важливим джерелом духовності стають етичні норми, на які людина орієнтується в житті. Духовність людини полягає в дотриманні закріплених у соціальних нормах духовних цінностей.

Другий виходить із того, що у людини виникає особливий духовний стан, який характеризується зосередженням на осмисленні та переживанні духовних цінностей. У такий спосіб особистісні знання виходять за межі зовнішніх подій. У них виникає внутрішній сенс – психологічна основа формування духовності, предмет інтелектуальної і моральної рефлексії суб'єкта.

Третій підхід розглядає духовність крізь призму принципу саморозвитку та самореалізації людини, яка здатна самостійно конструювати для себе вищі загальнолюдські цінності – істину, добро, красу. У контекст особистісних знань і уявлень вплітається усвідомлення нею існування можливості вибору. Відповідно, у людини виникають нові сенсові ставлення, на основі яких розвиток духовності може відбуватися як стан особистісної свободи [7, с. 426–436].

Пройдений людством шлях доводить, що основним стрижнем, завдяки якому формується людська особистість, може бути лише вся сукупність ідеалів, абсолютну більшість яких було визначено та збережено впродовж віків релігією. Недарма, у свій час Платон стверджував: “Незнання Бога для держави є найбільшим лихом, і хто підриває релігію, той підриває і основи суспільства”.

Варто наголосити, що зміст християнської моралі подається Біблією в контексті трьох складових. Перша – це загальні християнські чесноти: розсудливість, поміркованість, справедливість, стійкість, чесність, правдивість, вірність слову. Друга – плоди дарів Духа Святого: віра, надія, любов (милосердя), радість, спокій, терпіння, доброта. Третя – це 10 Божих заповідей, з яких лише перші три належать до прославляння та пошанування Бога, а сім інших стоять на сторожі доброзичливих стосунків між людьми (шануй батька й матір; не вбивай; не будь розпусним; не кради; не свідчи неправдиво на ближнього свого; не будь заздрисним).

Зрозуміло, що зміст основних заповідей не вичерпує всього можливого ціннісного спектру, який має загальнолюдське значення (адже можна додати, наприклад, такі елементарні й очевидні вимоги як: не лінуйся; шануй знання й мудрість; не ображай; шануй людську гідність інших; люби батьківщину тощо).

Попри це, ні в кого не виникає ні найменшого сумніву в тому, що саме християнська мораль акумулює в собі надзвичайно важливий і глибокий ціннісний сенс.

Слід зазначити, що окрім старозавітних 10-ти заповідей Божих, важливі положення загальнолюдської моралі були проголошені в Нагірній проповіді Ісуса Христа. Вона містить у собі звернення до моральних ідеалів, які відображають багатовікові земні сподівання людства: миролюбність, поступливість, емпатійність, доброту. У ній ми знаходимо надзвичайно ціннісне для людської спільноти висловлювання Ісуса: “Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви”. Пізніше, у науковій етиці, це високогуманне Господнє судження отримало назву “золотого правила” моральності, яке разом з ідеями добра та справедливості є загальним гуманістичним еквівалентом людських стосунків.

Відомо, що основу будь-якого кодексу моралі складає визначений вихідний принцип, загальний критерій моральної оцінки вчинків людей. Християнство має свій критерій розрізнення добра та зла, морального й аморального, який можна звести до порятунку особистої безсмертної душі для вічного блаженного життя з Богом. Християнські богослови переконані, що Бог вклав у душі людей загальний, незмінний абсолютний “моральний закон”. Християнин “почуває присутність божественного морального закону”, йому достатньо прислухатися до голосу божества у своїй душі, щоб бути моральним.

Віра у Новому Заповіті – “це стан захопленості божественним Духом. В якості Духа він є присутність божественної сили в людській душі; в якості святого Духа він є дух любові, справедливості та істини”, – спеціально акцентує увагу на цьому П. Тілліх [12, с. 179]. Отже, віра і любов поєднуються в органічне психічне ціле, – підкреслює В. Москалець [11, с. 100].

Ще більш переконливо ця єдність звучить з уст самого Ісуса Христа, який, наголошуючи на тому, що заповідь – це певне зобов’язання, закон, обов’язок, якого слід дотримуватись, стверджує, що весь закон можна звести до виконання двох заповідей: “люби Бога свого всім серцем і люби ближнього

свого, як самого себе”. Хто любить, той ніколи не вчинить чогось немилого Богові та шкідливого для людей. Як сказано Апостолом Павлом: “Любов є виконання закону”.

Саме у цих двох заповідях акумульовано найсуттєвіші критерії етичної сутності добра і зла, які стали основою християнства. Після тривалих та драматичних пошуків цієї сутності античною етичною думкою Ісус пояснив добро як любов до ближнього, як активне альтруїстичне самозречення на користь інших. “Істинна сутність любові полягає в тому, щоб відмовитись від свідомості самого себе, забути себе в іншому “Я”, проте в цьому самому щезненні і забуванні вперше опанувати самого себе” [5, с. 107]. Завдяки альтруїстичній етиці, етиці любові християнство стало наймогутнішим чинником гуманізації особистості та суспільства, а отже і всілякого прогресу людства [11, с. 100–101].

“...Християни всіх епох, – зазначив У. Джемс – почували щось спільне для них усіх: дух побожності та милосердя, що охоплював всіх, на кого сходила благодать, – той особливий внутрішній стан, який характеризується любов’ю і смиренням, безмежним довір’ям до Бога, суворістю до себе, милосердям до інших” [8, с. 210].

Беручи до уваги зміст та логіку обох цих заповідей, неодмінно переконуєшся в тому, що немає любові до Бога, без любові до ближнього. Більш того, заповідь головної любові до Бога є основою на шляху морально-естетичного вдосконалювання людей (любові до ближнього), якщо під ним розуміти не зростання благочестя, а виховання в людині дійсно гуманних думок, почуттів і форм поведінки. І чим більше вкладає людина у Бога, тим більше залишається в ній самій.

У свою чергу, любов до ближнього є відображенням любові до Бога. У ближньому та через ближнього людина любить Бога. Звідси і вимога любити всіх. Якщо ж людина любить вибірково, одним сплачує добром, іншим – злом, вона бере на себе прерогативу Бога, гадаючи, що нібито сама може вирішувати,

які дії є справедливими, а які ні. Отже, любов до ближнього в усіх її виявах є не що інше, як любов до Бога.

Ціннісне ставлення до людини містить у собі почуття її цінності та моральної самобутності (І. Бех, М. Боришевський), оскільки розвинене ставлення до іншої людини як цінності означає: по-перше, прагнення і здатність індивіда співпереживати її радості та горю; по-друге, бажання її зрозуміти; по-третє, всіляке сприяння досягненню нею морально значущих цілей у повсякденній діяльності.

Стратегічним орієнтиром у такій виховній діяльності має виступити людяність (доброта) як критерій високоморальної особистості. Єдино оптимальним є механізм виховання людяності людяністю, що сприятиме саморозвитку особистості. Розпочинати виховання у дитини почуття цінності іншої людини слід у дошкільному віці, оскільки саме у цей період інтенсивно виявляється і формується психологічний механізм емпатії.

Виховуючи в людині милосердя, потребу піклуватися про іншу людину, інтерес до неповторної індивідуальності кожного, вимогливості до себе, терпимості та подібні їм якості, ми формуємо не лише ставлення людини до іншої і до самої себе, а й закладаємо в структуру особистості ціннісні критерії її подальшого ставлення до інших сторін навколишньої дійсності. Однак, слід пам'ятати про те, що “духовно досконала особистість не лише усвідомлює вирішальне значення моральності у людських взаєминах, у розвитку суспільства на гуманістичних засадах, а й активно утверджує моральне начало у повсякденному житті – у ставленні до інших людей, до себе самої. Отже, суттєвою ознакою розвиненої духовності людини є дієвість, конструктивно-перетворювальна сила ціннісних орієнтацій, які вона опанувала. Без такої дієвості можна говорити хіба що про певний рівень обізнаності людини із системою духовних цінностей”, – зазначає М. Боришевський [2, с. 27].

Світоглядним підґрунтям морально-релігійного виховання є християнське вчення, основною ідеєю якого є служба Богові. Найвищий вияв моральності людини, ідеал людського існування є її Боже творіння та наближення людини

до своєї божественної сутності. У зв'язку з тим, що кожна людина має своє неземне призначення, вона повинна наполегливо, упродовж усього життя, працювати над своїм духовним самовдосконаленням.

Християнські постулати добра, любові до ближнього допомагатимуть особистості перебороти егоцентризм, відстороненість від проблем іншої людини. Адже у “любові до ближнього” індивід отримує порятунок від егоїзму. Християнство надає людині можливість зрозуміти просту істину, що вона лише частка всього Всесвіту, а тому, визнаючи лише себе і не визнаючи іншої людини, вона не може повноцінно ввійти в цей світ. Лише позбавившись у своїй свідомості та житті тієї внутрішньої межі, яка відокремлює особистість від іншої, вона може “полюбити ближнього”.

Відчуженість один від одного, породжена егоїзмом, зникає за умов активного психолого-педагогічного впливу. Навчити дитину “любити ближнього” не так просто. Зло егоїзму полягає в тому, що людина визнає за собою виключне безумовне значення і водночас відмовляє у цьому іншій людині. Відчуваючи проблеми іншої людини не просто формально, а суттєво, переносючи центр свого життя за межі свого особистого внутрішнього простору, особистість виявляє свою значущість. Воно саме і складається із здатності переходити за межі свого фактичного феноменального буття, здатності жити не лише в собі, але й в іншій людині. Не впевнена, чи саме такими категоріями розмірковував А. Петровський, пропонуючи у свій час власну концепцію структурної побудови особистості, однак описаний ним метаіндивідний компонент якраз і полягає в можливості репрезентації “Я” людини в інших людях (явище персоніфікації).

Таким чином, християнська мораль, утверджуючи принципи любові, милосердя, толерантності, розвиває у суспільстві людяність та доброту, що є основою високої духовної культури, яка підносить людину в її власних очах, облагороджує її думки, наміри і діяння. Попри незаперечний факт того, що за всю історію існування християнства воно виробило високі духовні цінності, які мають благодатний позитивний вплив на формування особистості, сучасна

школа поки що не готова до впровадження у навчально-виховний процес предметів релігієзнавчого змісту (або змістовного доповнення до вже існуючих). Разом із тим, ми розуміємо, що входження християнської моралі в шкільне життя не стане панацеєю від аморальних виявів у нинішньому суспільстві, хоча вона може суттєвим чином поліпшити загальний рівень моральності.

Отже, проведений нами аналіз надав можливість констатувати, що духовність, будучи глибинною та багатогранною категорією, пронизує й опосередковує всі психологічні утворення особистості, а тому від рівня її сформованості залежать усі утворення в свідомості та самосвідомості індивіда, в яких відображені найактуальніші морально релевантні цінності, його ставлення до навколишньої дійсності та до самого себе, що адекватно подані (об'єктивовані) у поведінці та вчинках.

Нами також констатовано, що християнська етика несе і втілює собою те найбагородніше, що повинно бути властиве душі, думкам та вчинкам кожної порядної людини, а тому опанування учнями вдома і в школі християнської моралі аж ніяк не суперечить принципу світськості. Більш того, ми переконані в тому, що реформування освіти обов'язково повинно кардинальним чином змінити пріоритети в загальній стратегії виховного впливу на учня, відвівши гідне місце питанням дотримання моралі, основаної на християнських цінностях.

Подальші наші дослідження буде спрямовано на вивчення особливостей ціннісних орієнтацій учнів молодшого шкільного віку, виявлення психологічних механізмів формування морально-духовних цінностей особистості молодшого школяра, а також дослідження основ християнської моралі як одного з чинників розвитку та формування ціннісноорієнтаційної сфери особистості.

Список використаної літератури

1. Боришевський, М. Й. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
2. Боришевський, М. Й. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірн. наук. праць ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2007. – Т. IX. – Ч. 5. – С. 25–32.
3. Братусь, В. С. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века / В. С. Братусь // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 6–13.
4. Братусь, Б. С. Психология. Нравственность. Культура / Б. С. Братусь. – М. : Менеджер. Роспедагенство, 1994. – 262 с.
5. Гегель, И. В. Ф. Сочинения / И. В. Ф. Гегель. – Т. XIV. – М.–Л., 1958, С. 107.
6. Зинченко, В. П. Человек развивающийся: очерки российской психологии / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунов. – М. : Тривола, 1994. – 362 с.
7. Знаков, В. В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры / В. В. Знаков // Вопр. психологии. – 1998. – № 3. – С. 104–114.
8. Джемс, У. Многообразие религиозного смысла / У. Джемс. – СПб., 1993. – 420 с.
9. Жаловага, А. С. Християнська мораль, віра, психологія: точки перетину / А. С. Жаловага // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 20. – С. 32–35.
10. Кант, И. Сочинения : в 6-ти т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 1. – 544 с.
11. Москалец, В. П. Духовні горизонти особистості: потенціал вершинної психології / В. П. Москалец // Психологія і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 96–106.
12. Тиллих, П. Избранное. Теология культуры / П. Тиллих. – М. : Юрист, 1995. – 479 с.

Рецензент: кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Андрощук О. Ю.